

מלכות ומדינה בתפיסתו של דון יצחק אברבנאל

הרקע

התקופה בה חי דון יצחק אברבנאל (1437—1509) היתה תקופת מעבר מימי הביניים לעת החדשה, ובה חלו תמורות חשובות בכל שטחי החיים. מעצמות חדשות — ספרד, תורכיה, אנגליה, הולנד ופולניה — עלו, ומאבק חריף נתחולל ביניהן. לזה התוספו הגילויים וההמצאות שגרמו לשינוי פני החברה, וכן השאיפה לתיקונים בדת שהולידה פילוגים בחברה המערבית. שאיפה זו התבססה על גישה ביקורתית ביחס החברה לשרשי הדת וליסודותיה, ובעקבותיה נסתמנה שיבה אל המקורות הקלאסיים והעבריים. הנסיינות למרחקים וגילוי הארצות החדשות הרחיבו את אופקיו של האדם, ועם זה גברה הכרתו העצמית. לעומת הסגנון הגוטי, שביטא את הינתקות נפש האדם מהאדמה ורומם אותה אל על, שיקף סגנון האמנות של תקופת התחייה בבנייה, בציור ובפיסול את הרגשת השלימות וההרמוניה. גילוי אמריקה, המצאת הדפוס ושימוש מוגבר באבק שריפה — אלה הם הסימנים היסודיים והמנוגדים של התקופה החדשה. פילוג הנצרות, תקומת התורכים ככוח מדיני עצום וחדש (כיבוש קושטא בשנת 1453) והציפייה להתמוטטות הקרובה של הקיסרות הרומאית — הן עובדות יסוד שהגבירו את המתח בין העמים ואת ההרגשה שזוהי, אמנם, תקופה של חורבן עולמות ובינייתם.

לתמורות אלו היתה השפעה עצומה גם על העולם היהודי. אף כאן נתגלו — במידה רבה יותר — התמורות שאיפיינו את התקופה כולה — הרס של מרכיבים עתיקים ומקודשים ובנייתם של מרכיבים חדשים, שעתידים היו למלא תפקיד חשוב בתולדות העם. מצד אחד גברו הגירושים והרדיפות, אך מצד שני השתפרו היחסים עם הגוים והיהודים השתלבו בתרבות, בכלכלה ובחברת הגוים יותר מאשר מקודם. רישומן של התמורות שאיפיינו את התקופה ניכר רק במעט ביהודי אשכנז, בהיותם מרכיבים כלפי פנים. אפשר שזו הסיבה למיעוטן של תנועות משיחיות בריכוז יהודי זה באותה תקופה. ספרד, לעומת זה, שימשה מקום מפגש לתרבויות שונות, אך גם

להתנגשויות ולמלחמות ביניהן, ביחוד בגבור הקנאות הדתית בסוף ימי הביניים. פגישות והתנגשויות אלה הרחיבו את שדה פעולתם של היהודים במידה ניכרת הן בתחום הרוחני והן בתחום הכלכלי והכספי. בהתאם לחשיבותם בחברה הכללית בספרד, היוו יהודים אלה שכבה עליונה בתוך יהודי ספרד. דווקא פרדיננד ואיזבלה, אשר בזמנם אירע הגירוש, פיתחו, כמעט לראשונה, את הטיפוס של המדינה המודרנית, המאחדת ומרכזת את רשויותיה ומעמדותיה. על ידי כך רבו לאין ערוך האפשרויות לפעולות היהודים במדינה זו, בייחוד בשטח הכלכלי, ולא במקרה בלטו היהודים והאנוסים באיחוד חלקי ספרד המפורדים עד אז תחת פרדיננד ואיזבלה.

זכות מעמדם הרם בחברה ובהיותם מעורבים ופעילים בחברה הלא-יהודית ובמדינה, היתה גם גישתם הפוליטית מפותחת, והם הבינו את ערך העצמאות המדינית, והיו רגישים למצב ההשפלה הפוליטית, שבו היה נתון עמם. בהתאם למבנה המדינה ולרוח הכללית ששררה בה, הצטיינו גם מוסדות הקהילה בריכוזיותם ובמשטרם התקיף. אך רבים מבין היהודים, שתפסו מקום נכבד בחברה הכללית, חשו בנפשם הקרע שבין זיקתם אל היהדות לבין מעמדם בחברה, בין פעילותם במדינה ובין השיעבוד הפוליטי של עמם. והלא היתה גם תקופה של פעילות וקנאות הולכת וגוברת בתחום הדתי אצל הנוצרים ובמידה מסויימת גם אצל היהודים. יותר מאשר בתקופה אחרת עמדו הם כאן במאבק מקיף ונוקב עם הנצרות, כמובן, מתוך אי-שיוון משווע בין עמדותיהם. ובכל זאת, חתרו היהודים בעצם קיומם — כפי שהנוצרים הבינו אל נכון — תחת סמכות הנצרות, והשתדלו לערעה.

כמאה החמש-עשרה החמירו הנסיבות, ונתרבו המקרים שאף מכובדים ותלמידי חכמים פנו עורף ליהדות ברוב יאושם מתקומת ישראל בעתיד. אולם רבים מאלה שהיו אנוסים לקבל עליהם את הנצרות, שמרו בליבם על יהדותם — לעיתים בהתלהבות הולכת וגוברת — ומהם ברחו לארצות אחרות, או נתפסו וקידשו את השם כשנידונו על בגידתם בנצרות. עוד זמן רב לפני הגירוש נתחוללו דווקא בין האנוסים תסיסות משיחיות, בעיקר בשל הסבל הרב שבא עליהם, וכתוצאה מן הידיעות על כיבושי הטורקים.

בשני גורמים אלה ראו סימנים מובהקים לבואה הקרוב של הגאולה. למרות ההאבקות הממושכת והמתיחות המתמדת במשך המאה ה-15, זיעועה פקודת הגירוש מספרד את היהודים עד עומק נפשם. היה זה מאורע מיוחד במינו גם לגבי עם אשר נתנסה בגירושים רבים, כי יהודי ספרד היו קשורים

1 י. בער, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, כרך שני, ע' 479 ואילך.

מלכות ומדינה בתפיסתו של דון יצחק אברבנאל

בארץ הזאת ובתרבותה, והשתלבו בה יותר מאשר בכל ארץ אחרת — ולכן פגע המאורע הזה בהם קשות. כפי שרגילים יהודים בעת צרה, שימש מאורע זה לרבים מהם מניע לערוך את חשבון נפשם. אולם, עם כל הכאב והמרירות חשו גם בצאתם מספרד לגולה חדשה את חבלי לידתה של תקופה חדשה. יהודים רבים האמינו שכשם שד' הוציא את ישראל ממצרים בדרך נס, כן ייצאו מספרד ויסעו בכבוד גדול ובעושר, כדי לכבוש את הארץ הקדושה המיועדת. והיה אם יקרה להם אסון בדרך, יראו עזרת ד', כמו שעזר לאבותיהם בצאתם ממצרים.² יש להניח שהבשורות המשיחיות, שהתפשטו בייחוד אצל האנוסים כמה שנים אחרי גירוש ספרד, הושפעו — מלבד מהמאורעות הנזכרים — במיוחד על ידי כתבי דון יצחק אברבנאל.

חיי דון יצחק אברבנאל

כבן למשפחה ותיקה של מדינאים מסיבילה, שהתייחסה על דוד המלך, קיבל דון יצחק השכלה יהודית והומאניסטית יסודית. אחרי הרדיפות של 1391 חייבים היו אבותיו לברוח לפורטוגל, מקום שם היה לאביו מעמד מכובד. שטח פעולה ראשון מצא דון יצחק בארץ זו, אשר כמדינה פיתחה ראשונה את המסחר עם הארצות הרחוקות שבאפריקה, וממנה יצאו הנוסעים הראשונים לחקור את הימים ולכבוש שטחים נרחבים במזרח ובמערב, שטחים שהיו, אגב, גם האחרונים להתפרקות משלטונם בימינו. יצחק אברבנאל קשר קשרי ידידות עם אצילי המלכות, לא רק לרגל עסקיו הכספיים, אלא גם בשל הקירבה הרוחנית אשר שררה ביניהם. כשמרדו האצילים במלך, חשד הוא שגם אברבנאל היה שותף למרד, ולכן צריך היה לברוח, ונעשה אחרי זמן מה אחד הסוכנים החשובים בעסקי הכספים של בית המלכות בספרד. בתפקידיו אלה נפגש במשומדים וביהודים מכו-בדים אשר אבדה מהם האמונה בהשגחת ד' על עמו הנבחר. הוא עסק בפילוסופיה, ובמיוחד ברמב"ם, אולם צרותיו האישיות בפורטוגל וצרת עמו בספרד איכזבוהו, והיחס העויין של הסביבה הגביר בו, כנראה, את הנטייה המיסטית ואת ההכרה שלא בכח השכל יוכל להבין את העולם בכל עומקו. חרף האכזבות ולמרות ההכרה שעסקיו המדיניים הרחיקו אותו מ"נחלת אבותיו" (נחלת דוד המלך) ומהתעסקותו בתורתו, המשיך לשרת את המלכים ואת המשטר הריפובליקאני גם בארצות הנכר — נאפולי וונציה — אשר אליהן הגיע אחרי הגירוש. נראה שרצה להשתמש בהשפעתו על בית

המלכות בספרד כדי למנוע את גירוש היהודים מארץ זו, וייתכן שקרוּב היה להצליח בזה, אולם פעולתו ופעולת חבריו חיזקו את בית המלכות והחישו בזה את בואו של האסון. אברבנאל שאף, כנראה, להגיע לטורקיה, משום שמשוכנע היה שימי הגאולה מתקרבים, אך נראה שבגלל הקושי להיפרד מהעולם המערבי-נוצרי או מסיבות אחרות, הגיע רק לקורפו, עסק שוב במדע ולבסוף הגיע לונציה, שהיתה אז בשיא כוחה ועושרה.

המדינה בהגותו

הרבה מחשבות הקדיש למדינה האידיאלית, וכיחיד מבין הוגי הדעות היהודיים, גם ביקר את המדינה הריאלית. מלבד בקיאותו העמוקה בכתבי הקודש, שאב, כאחד הראשונים, גם מתוך המקורות הקלאסיים, כמו מסנקה, אוגוסטין ומיתר אבות הכנסיה הנוצרית, אך גם בשען על סברתו ונסיונו האישי. מפליאה העובדה שדעותיו, אותן ביטא בפירושו המקיף לתנ"ך וביתר ספריו, סתרו לגמרי את מעשיו. כאן גילה את השקפתו הרפובליקאנית הברורה, שחרגה אז בדרך כלל מהשקפת הוגי דעות פוליטיים אחרים, והביע את שנאתו למשטר המלוכני ולמלכים: "את שיקוציהם ואת גילוליהם, איש מהם כל הישר בעיניו יעשה, ומלאה הארץ חמס מפניהם" (פירושו לפרשת שופטים). ולא עוד, אלא שבעצם התהוות המדינה ראה גילוי הרע בעולם וחסא נגד אלוקים והטבע. גישתו זו יסודה בתפיסתו הפילוסופית, אשר לפיה האדם כפי שנברא בראשית היה מושלם וחי בהתאם לטבע, אשר סיפק את צרכיו הטבעיים. ללא צורך במלאכה אנושית, היה על האדם להיפנות לידיעת אלוקות, כי לכך נברא. אולם האדם לא הסתפק בכך, אלא נמשך אחרי התאוה ובחר במותרות ובדברים מלאכותיים. זה היה הטאו הראשון. שאף ליהנות גם מעץ הדעת, בשעה שהיה צריך 'להסתפק' בעץ החיים. (בניגוד עקרוני זה בין שני העצים, בכיוון הפוך ומעמיק יותר, יחזור בתקופה המאוחרת של הקבלה; ראה הקדמתו של ג. שלום לספרו על שבתאי צבי).

אחר כך באה ירידתו הנוספת של קין, עובד אדמה, בניגוד להבל, שהיה רועה צאן, כמו האבות מאוחר יותר. קין נכנע לחלקו הבהמי, ולכן עסק בעבודות מלאכותיות, כי עבודת האדמה ופילוּחה היוו סטייה נוספת, ומשום כך פנה אלוקים אל הבל ולא אליו. לא במקרה היה חנוך, בנו של קין, מיסד העיר הראשונה. העיר היא, איפוא, בעיני אברבנאל, תוצאה של יצר הרע, כמו אצל אוגוסטין, שלפיו המדינה והעיר הן סטיות מיעוד האדם, ולא כמו אצל אריסטו, לפיו האדם הוא חברתי ומדיני לפי טבעו. כשם שגורש האדם קודם לכן מגן עדן, כך עתה נגזר על קין להיות נע ונד.

מלכות ומדינה בתפיסתו של דון יצחק אברבנאל

העיר שצאצאיו בנו, נעשתה סמל לאי-בטחון. מן הראוי לשים לב לאך-טואליות המחודשת של הערכה זו בימינו — המגאפוליס המודרנית מול העיר בימי-הביניים, ה'מבצר' (בורג בלע"ז).

צעד נוסף בהתרחקות ממצבו הטבעי של העולם צעדו בני דור הפלגה, בהתכוונם לבנות עיר גדולה ולהקים מדינה "כדי להתחבר שם ולעשות עצמם מדיניים תחת היותם בני שדה, בחשבם שהתכלית המיוחד להם היה קיבוץ המדינות להתמשך ביניהם השיתוף והחברה, ושזו המעולה בתכלית תיות האנושיות עם מה שיימשך מזה מהם, מהשמות והמינויים והממשלות והכבודות הדמיוניות וחמדת אסיפת הקניינים והחמס והגול ושפיכות דמים הגמשכים, מה שלא היה דבר נמצא מזה בהיותם בשדה כל אחד בפני עצמו... הם היו קודם לזה גוי אחד בארץ, באחדות טבעי מצד היות שפה אחת ומנהג אחד טבעי לכולם, ולא נחה דעתם במ וביקשו לעשות חברה ואחדות מלאכותי בקיבוץ המדינה ודברים מלאכותיים שולל מהם האחדות הטבעי שהיה להם מקודם" (בפירושו לפרשת נח).

לפי זה, נראית ההיסטוריה כירידה מתמדת של האדם, כסטיה הדרגתית מיעודו הטבעי והדתי, וביחוד בשל רדיפתו אחרי מותרות ובגלל התעסקותו בענייני משטר מדיני וחברתי. לפי סדדי בראשית לא היו לאדם נחלה וקניין פרטי לשימוש, כי הכול היה משותף ושווה לכולם. חיי המדינה והמאבק הקשור להם ברדיפה אחרי משרות וכיבודים עלולים להביא את האדם לידי פשעים חמורים, ולכן כל מינוי וכל שררה, בין בציבור היהודי ובין בחצרות מלכי הגויים, הם מן הדברים שצריך האדם להתרחק מהם. ומי שאינו עושה כן, סופו לעבור על כל עשרת הדיברות. אברבנאל לא התנגד לחיי החברה באופן כללי, אלא דן לחובה כל משטר מדיני וחברתי מאורגן בניגוד ל"אחדות טבעית" של בני האדם. אולם, כיון שראה ד' שבני ישראל, כדרך שאר האומות, "נשקעו בתאוות המלאכות המותריות" (שם) ורדפו אחרי חיי חברה ומדינה, לא אסרם על עמו, אלא הזהירם לנהוג בהם לפחות בקו היושר ובדרך נאותה.

גישה זו לחברה ולמדינה לא היתה, כאמור, מקורית לאברבנאל, אלא הוא שאב אותה בראש וראשונה מאוגוסטין ומיתר אבות הכנסיה, אולי גם מספר הזקונים של אפלטון "חוקים", ובמידה מסויימת גם מסנקה, אף כי הרחיק לכת מהם בשלילתו את ערך הציביליזציה של האדם.³ את המלוכה פסל מטעמי הגיון, כי קל יותר לאדם אחד לפשוע מאשר

3 לכל הנושא ראה את ספרו המאלף והמקיף של ב. נתניהו, דון יצחק אברבנאל, 1953 (אנגלית); השווה לנדון כאן, ע' 304 הערה 13; השווה גם י. גוטמן, הפילוסופיה של היהדות, ירושלים תשי"ג, ע' 232.

לשלטון המורכב מרבים, ולפי דעתו גם הנסיון בהיסטוריה מאשר זאת. כראיה להצלחת הריפובליקה הצביע על ערי איטליה, ובאופן מיוחד על ונציה, שהיתה נראית לו כדוגמא של מדינה מתוקנת, דוגמת אנגליה בעיני המשכילים, כמו לוק ומונטסקיה בתקופה מאוחרת. אך באופן מיוחד סותרת לפי דעתו המלוכה את האופי של המשטר הישראלי. כי "ד' הוא מלכם, ולא היה להם צורך למלך בשר ודם לשום דבר" (פירושו לפדרשת שופטים). ואם מוצאים אנו את חוקת המלך בתורה, הרי היא שוב ויתור ליצרי העם דוגמת יפת תואר השבויה. "אם היותר בלתי ראוי — אל תעשה אותו כי אם בזה האופן". התנגדותו זו של אברבנאל מעניינת גם מבחינת התייחסותו על בית דוד.

המשטר המדיני

לפי תפיסתו של אברבנאל רצוי שיהיו מוסדות שונים, מודרגים לפי סמכותם, לניהול המדינה והמשפטים. גם הרכבם יהיה שונה: שרי אלפים, שרי מאות, וכו', ובית הדין של כ"ג בכל עיר יהיו נבחרים על ידי העם (ראה דברים א, יג; טז, יח). חברי הסנהדרין, שהיו בעיקר כוהנים ולויים משום שהם פנויים מכל העסקים לדבר תורה ולשיפוט, ימונו על ידי הנשיא, ובראש המדינה יעמוד הנשיא או המלך. כות בית דין הוא ככוח המלך, וכל מה שבידי המלך גם בידם ניתן לעשות.

המעמדות השונים של העם, אשר בדרך כלל ענייניהם מנוגדים, ישותפו, איפוא, בניהול המדינה הזו על פי התורה, כעין הרעיון של ממשל מעורב, אשר עליו עמדו ביחוד אריסטו וקיקרו. בפרט מדגיש אברבנאל את החובה לשתף את העם במוסדות המיעצים והמינהליים, וגם זה בהסתמך על הדוגמאות ברומא העתיקה ועל הנהג בחלק מארצות המערב, אך בניגוד לנוהג בונציה, שאת מוסדותיה העריץ בדרך כלל. אמנם, בני ישראל בעצמם רצו שמינוי השופטים יהיה בידי משה, אך הלה הסכים לכך רק לשעה, ואילו לדורות תבע שעליהם לעשות זאת, כי כל העדה כולם קדושים הם ובתוכם ד'. בכך הסביר אברבנאל את הסתירה בין מה שכתוב בפרשת יתרו (שמות יח), ובין פרשת דברים (דברים א). יחד עם זה, הדגיש בפירושו את הצורך בפיוזור השלטון גם במובן הגיאוגרפי — כל עיר וכל שבט ומוסדותיהם המינהליים והשיפוטיים. כל עיר וכל שבט או איזור מהווים כעין יחידה מדינית בפני עצמה, ויחד מהווים הם מסגרת מדינית ולאומית מאוחדת, כמות שהיה בתקופת השופטים.⁴

4 ראה ספרו הנזכר של ב. נתניהו.

מלכות ומדינה בתפיסתו של דון יצחק אברבנאל

אשר להרכב המוסדות של שרי עשרות וכו', לא גרס אברבנאל כמו רש"י, שהפירוש הוא השרים הממונים על עשרות וכו', ולא כאבן עזרא, אשר סבר — כנראה בהשפעת סדרי החברה הפיאודלית — עשרות, מאות וכו' כנלויים לשרים, אלא ייחד למוסדות אלה סמכות מודרגת. שרי עשרות הם ועד של עשרה, שרי אלפים מהווים אספה של אלף איש וכו'. בניגוד לרש"י, סבר כי הסמכות העליונה אינה אצל שרי האלפים, אלא דווקא אצל שרי העשרות, שוב, בדומה למה שהכיר בונציה.

אברבנאל היה ראשון גדולי ישראל ופרשני התנ"ך שהשתמש בדוגמאות הלקוחות מתולדות העמים, ביחוד משל התקופה העתיקה, בהתאם לרוח תקופת התחיה; אף הסתמך על המשטר במדינות שונות בתקופתו, כדוגמת מאות לחיוב ולשלילה, והשתמש בנסיונו המקיף כמדינאי. הוא גם היה הראשון שבחן באופן ממשי מהו המשטר המתאים בתנאים הנתונים והעמיד לעומתו את המשטר האידיאלי בעבר הרחוק ובעתיד הקרוב.

עם כל קירבתו אל המדינאים ומשטריהם בזמנו, מהווה תכניתו מזיגה מקורית בין חוקי התורה כרוחם ובין היצירות המדיניות של תקופתו, אך התנגדותו הנמרצת למשטר מלוכני עומדת בסתירה כמעט לכל הוגי הדעות בימי הביניים, גויים ויהודים. לפי דעותיהם היה השלטון מופקד בידי המלך על ידי האלוקים. שאיפתם של הגויים והיהודים כאחד היתה לחזק את המלוכה למען שלום המדינה, אך שוב, בניגוד להוגי דעות אחרים, התנגד אברבנאל לזכות המרידה במלך, תהיינה הנסיבות מוצדקות כפי שתהיינה: "ואני דברתי לפני מלכים עם חכמיהם ושאיני יכולת לעם למרוד במלכם ולהסיר ממשלתו ומלכותו אף שירשיע על כל דבר פשע, כי המלך בארץ הוא במקום הקב"ה בעולם" (פרשת שופטים).

מסתמנת, איפוא, סתירה עמוקה בין האיש ששירת מלכים רבים ומשטרים שונים ובין דעותיו אשר שללו באופן עקרוני את המלוכה, תוך הדגשת העוול הרב הנעשה במסגרתה בדרך כלל, ועוד הרחיק לכת והסתייג עקרונית מכל משטר מדיני ומהשירות בו. לא פחות בולטת סתירה זו על רקע תפיסתו המשיחית.

תפיסתו המשיחית

המשיח והתקוה לגאולה הקרובה עמדו במרכז מחשבותיו, כמו שמעידים פירושו לתנ"ך והספרים שהקדיש למשיחיות. התקוה המשיחית טושטשה אצל הוגי הדעות היהודיים במאה ה-15 בגלל הלחץ החזק של הנוצרים להכיר במשיח שכבר בא, ובגלל הלך-רוח של יאוש מכל תקוה לגאולה עתידה. משום כך, כנראה, לא כלל יוסף אלבו (1380—1444) את האמונה

במשיח ובגאולה בין שלושת עיקריו. אברבנאל רצה לעודד את היהודים ולהחדיר בהם את ההכרה שהיעודים המשיחיים נועדו לתקופתם הם, וראיה לכך — התמורות בעולם וריבוי האסונות: "לידת משיח צדקנו, אין ספק אצלי שכבר נולד קודם שנתחדש הגירוש הגדול, הרג ואבדן גלות ספרד" (פירושו ליחזקאל יב). בעקבות השקפתו הנזכרת, שמאז האדם הראשון יורדת האנושות באופן הדרגתי, סבר אברבנאל שתקופתו קרובה לחורבן העולם ולאחרית הימים, ולא ראה בזה ניגוד לרעיון הגאולה. לעומת הרמב"ם, אשר תפס את הגאולה כתהליך טבעי של הפסקת שיעבוד מלכויות והקמת מלכות מתוקנת, הבלית אברבנאל את אופיה העל-טבעי: עשרת השבטים יחזרו והפוזרים יקובצו, יתרחשו ניסים שיעדו הנביאים ויקומו המתים לתחיה וישבו לעבודת האדמה כמו בראשית ימי האנושות. כל זה על רקע של הריסת העולם ובנייתו מחדש. השיבה אל הקרקע ואל מצב כלכלי טבעי מהווה אצלו חלק בלתי נפרד של הגאולה. הוא היה הראשון שעמד על חרפת הסדר הכלכלי בגולה ועל עיסוקם הבלעדי של היהודים במסחר ובמלאכה.⁵ באורח ניסי יספיק גם כוח הקליטה של הארץ להנחיל לכולם נחלות שוות. בתקופת המשיח יחודש גם המבנה האידיאלי של מלכות ד', כפי שתואר בתקופת השופטים.

אברבנאל לא התספק בהזיות משיחיות; בהתאם לתאריך — 1503 — המוחזק אצלו כיובל שנים אחרי כיבוש קושטא ע"י הטורקים, ובהתאם לסימנים רבים אחרים היתה הגאולה צריכה לבוא בתקופתו. אולם הוא לא היתווה כל דרך להכנתה ולהתכוננות לקראתה, אף לא ניסה לעלות ארצה, עד כמה שידוע לנו. כי בניגוד לפעילותו הרבה בשטח המדיניות, יכול היה לצפות כאן רק לגאולה ולניסים בהתאם לתפיסתו המיסטית את האדם. למלחמות בין הגויים ולתמורות שחלו בעקבותיהן היתה השפעה רבה על תקוותו לגאולה הקרובה, כפי שבכלל השתקפו חוויות הזמן בפירושו לתנ"ך. מתערבבות אצלו הידיעות על נצחונות התוגר עם האגדות העממיות על עשרת השבטים, על כיבושי הפורטוגזים, על הנפלאות שבארצות רחוקות ועל מצב היהודים אשר שם (משמיע ישועה, ע' י; פירושו לירמיה ג, יד). לפי דעתו של אברבנאל יושב המשיח בין הנוצרים כמשה במצרים; במקום כושב הקיסרות שמה יבוא המשיח (משמיע ישועה, ע' עה). אחרי כיבוש קושטא תרבינה הצרות בישראל ויגורשו מארצות הגויים, אולם 50 שנה אח"כ תיפול גם רומא, תהיה נקמה בגויים ותתחיל הגאולה — ולכן הטיף להתחזק ולסבול את צרות הגלות, לעמוד בנסיון ולא לנטוש את הדת, כמו

5 השווה יצחק פריץ בער, גלות, ברלין 1936 (גרמנית), ע' 54 וכו'.

מלכות ומדינה בתפיסתו של דון יצחק אברבנאל

יעשו רבים. גם ההדגשה התכופה שהאנוסים יחזרו ועשרת השבטים ית־אחדו, היתה בוודאי מכוונת לעידוד הרוחות. אולי קיווה שפתיחת הדרך הימית להודו ע"י פורטוגל וספרד תאפשר למדינות הנוצריות להילחם בעולם המוסלמי מן העורף, לכבוש את א"י ולהגשים ע"י כך את שאיפת הצלבנים, כפי שאמנם הציע דוד הראובני מספר שנים אח"כ. בדרך זו יחסרו הנצרות והאיסלם זו את זו, ועל ידי כך יקרבו את הגאולה. אולי לכך מכוונת היתה גם פעולתו המדינית האחרונה: לפשר בין שתי המדינות הנוצריות היריבות — ונציה ופורטוגל. תפיסתו המשיחית וראייתו זו את מדיניות העולם הכשירה את הלבבות לקראת התנועות המשיחיות שהתעוררו בתקופה שאחריה.

סיכום

כאמור, מפליאה הסתירה בין פעילותו המדינית וגישתו הראציונלית בתחומי המדינה, החברה והכלכלה מצד אחד, ובין תפיסתו המיסטית, הבלטתו את האופי העל הטבעי של הגאולה הקרובה, הפסימיזם העמוק שלו לגבי גורל העולם הקיים וציפייתו הפסיבית לגאולה, מצד אחר. במובן זה יש הקבלה מעניינת בינו ובין איש הכלכלה והכספים, הוגה הדעות והמדינאי הידוע מלפני שני דורות, היהודי הגרמני, וולטר ראטנאו (1867—1922), שהיה המתכנן הראשון של מדינה תעשייתית מודרנית.⁶ עם זה, אף הוא התקרב לזרמים המיסטיים של תקופתו, שלל עקרונות את משטר הקפיטליזם והטיף חזרה אל הפשטות, אל שוויון מסויים ואל הטבע. אצל שניהם אין הסבר לניגוד זה, אלא במשבר הרוחני והנפשי של התקופות בהן הם חיו. אברבנאל לא היה הוגה דעות מקורי, אך חש את דופק הזמן. השכלתו הכללית הרחבה, השתרשותו העמוקה ביהדות, אך גם גישתו המיוחדת לבעיות המדינה, כפי שהבין אותה על פי מקורות היהדות, יכלו להנחות אותו גם לגבי הבעיות העקרוניות של תקופתו. במובן זה עשוי הוא לשמש דוגמא גם לנו.

6 וולטר ראטנאו, האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ט.